

ПОГЛЯДИ ЛІБЕРТАРІАНЦІВ ЩОДО РОЗУМІННЯ ОСНОВНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

LIBERTARIAN VIEW ON MAIN HUMAN RIGHTS AND LIBERTIES

Цигульський С.М.,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри фундаментальних
та приватноправових дисциплін
ПВНЗ «Кропивницький інститут державного
та муніципального управління»

У статті висвітлюються погляди лібертаріанців на основні права й свободи людини та громадянина. Наголошується, які права й свободи є для лібертаріанців фундаментальними. Проаналізовано тлумачення поняття «мінімальна держава» у сфері регулювання суспільних відносин.

Ключові слова: лібертаріанство, права й свободи, мінімальна держава, патерналістські закони, мораль, справедливість.

В статті освещаются взгляды либертарианцев на основные права и свободы человека и гражданина. Отмечается, какие права и свободы являются для либертарианцев фундаментальными. Проанализирована трактовка понятия «минимальное государство» в сфере регулирования общественных отношений.

Ключевые слова: либертарианство, права и свободы, минимальное государство, патерналистские законы, мораль, справедливость.

In the article are highlighted the views of libertarians on the main human rights and liberties. It points out what rights and freedoms are fundamental to libertarians. It is analyzed the concept of minimal state in the sphere of regulation of social relations.

Key words: libertarian, rights and liberties, minimal state, paternalistic law, moral, justice.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізаційних процесів і розвитку України шляхом побудови державності на взірці західної ліберальної демократії необхідно досліджувати іноземний досвід щодо поглядів на основні права й свободи людини та громадянина. Однією з таких теорій є лібертаріанство, що активно розвивається в США й інших західних країнах. Деякі аспекти трактування прав і свобод можна використовувати під час формування власної правової системи.

Стан дослідження. Питанням лібертаріанської теорії присвячені здебільшого наукові доробки західноєвропейських фахівців з політичної філософії, філософії права. Відповідною проблематикою займалися і займаються Р. Нозік, А. Ренд, Дж. Нарвесон, Е. Макк, Д. Боуз, М. Сандел. Водночас лібертаріанська проблематика потребує подальшого дослідження в українській філософсько-правовій історіографії.

Метою статті є аналіз поглядів лібертаріанців щодо розуміння основних прав і свобод людини та громадянина, а також окреслення ролі держави в регулюванні суспільних відносин відповідно до цієї теорії.

Вклад основного матеріалу. Девід Боуз, виконавчий віце-президент інституту Като, один із яскравих представників лібертаріанства, займається питаннями визначення основних прав і свобод людини. У праці «Лібертаріанство: історія, принципи, політика» він у третій главі, яка називається «Які права в нас є», їх окреслює. На думку лібертаріанців, у людини є значний обсяг різноманітних прав, що містяться в одному природному праві: самій обирати, як їй жити, якщо вона не порушує рівних їй прав інших людей. І саме це базове право має безліч похідних [1, с. 66].

Перерахувати всі права, які є в людей, неможливо, однак зазвичай «ми беремо на себе труд сформулювати їх явно, лише тоді коли хтось пропонує щось обмежити» [1, с. 67]. Відповідно, ставлення до прав як до конкретних вимог, кількість яких повинна бути обмежена, свідчить про помилковий підхід до всієї концепції прав. Автор наголошує, що в США з'явилась проблема поширення «хибних прав», коли права стають юридичними вимогами, пов'язаними з певними інтересами (існує чимало кон-

фліктів серед утримувачів так званих прав на соціальне забезпечення, які вимагають, щоб їх хтось інший забезпечив тим, що вони бажають мати, наприклад, медичне обслуговування, субсидії) [1, с. 67].

Девід Боуз переймається питанням: які все ж права є в людини, в чому відмінність між «хибними» та «справжніми» правами? Автор указує, що кожна людина є унікальною особою, відповідно, кожен індивід володіє собою. Аристократичне та комуністичне правління передбачали, що одними людьми мали змогу володіти інші (монархи чи правляча верства) або всі володіли всім (як завершена комуністична система), де водночас будь-яка людина нічого не могла здійснити без дозволу всіх інших. У таких системах люди ділилися на класи чи фракції, однак найбільш гуманним і близьким для природи людини є підхід, коли вона має право на самоналежність, урахуваючи принцип рівності. Тому зараз існує значна кількість людей, що пропагують ідею втручання держави задля забезпечення рівності. На думку автора, прибічники матеріальної рівності плутають три вихідні ідеї: право на рівність перед законом; право на рівність результатів (розподілу матеріальних благ тощо, що в принципі є неможливим, оскільки під час такого розподілу має бути політичне рішення щодо визначення відповідних критеріїв, що можливо лише тоді, коли одна група людей нав'язує свою думку іншим); право на рівність можливостей (спроба створити істинну рівність можливостей «може бути настільки ж диктаторською, як і спроба забезпечити рівні результати») [1, с. 70–71].

Для вільного суспільства повинні бути притаманні рівні права, які є природними, невідчужуваними та незмінними. Відповідно, якщо людина володіє собою, власним розумом і тілом, вона має право на життя. Автор указує, що терміну «право на життя» надано два хибні значення й, скоріше, необхідно використовувати формулювання «право на самоналежність». Девід Боуз зазначає, що ліві політики трактують «право на життя» як право на володіння предметами життєвої необхідності, тобто на їжу, оселю, медичне обслуговування, навіть на відпустку й восьмигодинний робочий день. Якщо саме так трактувати право на життя, то одна людина має право змусити інших віддати їй усе це, що порушує фундаментальний принцип рівних прав [1, с. 71–72].

Тому «право на життя означає, що кожна людина має право вживати дії, що підтримують її життя... а не на те, щоб змушувати інших задовольняти її потреби» [1, с. 72].

Разом із тим Роберт Боуз слушно зауважує таку тезу: лібертаріанство не означає, що «люди можуть робити все, що захочуть, і ніхто інший не може нічого сказати». Скоріше, воно передбачає функціонування вільного суспільства за законом, де люди мають змогу вільно розпоряджатися власним життям до того моменту, поки вони поважають аналогічне право інших [2].

Природні права на життя, свободу й власність людини мають змогу реалізовувати в нормальних умовах. Водночас не завжди й не всюди є змога реалізувати права на житло, медичну допомогу або освіту, оскільки деякі країни надто бідні. Не має такого колективного явища, як освіта чи медична допомога, є конкретні послуги: «... операція, що проводиться добрим доктором Джонсоном по вівторках. Кожну конкретну одиницю «житла» чи «освіти» повинні будуть надати якась особа чи група осіб, і надання такої послуги одній людині обов'язково означає відмову в ній іншим людям. Тому такі бажані речі, як «загальні права людини», логічно принципово не можуть бути реалізовані» [1, с. 72].

За Девідом Боузом, право на самоналежність безпосередньо призводить до права на свободу. Більше того, право на життя і свободу – два шляхи вираження одного. В умовах, коли людині гарантується право розпоряджатися власним життям, вона автоматично повинна мати право на свободу думки. «Свобода думки – це очевидний наслідок права самоналежності» [1, с. 73]. Свобода думки, слова та друку може реалізовуватися лише через право власності, оскільки ідеї проголошують власність на типографії, радіостанції тощо.

Володіння власністю також є обов'язковим наслідком самоналежності. Девід Боуз наголошує, що права власності ніколи не зможуть бути ліквідовані остаточно: «Коли соціалістичні уряди ліквідовують власність, вони обіцяють, що всім майном буде володіти суспільство загалом. Однак ... лише одна людина може з'їсти конкретне яблуко, спати на конкретному ліжку ... то хтось повинен вирішити, хто саме це буде. Така особа – партійний функціонер, бюрократ чи цар – і є реальним володарем права власності» [1, с. 74]. «Лібертаріанці вважають: право самоналежності означає, що люди повинні мати право набувати власність та обмінюватися нею, задовольняючи свої потреби й бажання. Щоб прогодувати себе ... відкрити власний бізнес, ми повинні використовувати власність» [1, с. 74]. Відповідно, виникає необхідність гарантій, що власність не буде свавільно конфіскована.

Девід Боуз також розмірковує, які є межі свободи. Він наводить висновок із лібертаріанського принципу, що кожна людина має право жити так, як вона вважає за необхідне, однак не порушуючи прав інших: «Ніхто не вправі здійснювати агресію щодо людини або чийсь власності» [1, с. 83]. Ця «аксіома неагресії» автором зазначається як один із головних принципів лібертаріанства. Однак ця аксіома не заперечує використання сили для повернення вкраденого майна.

Девід Боуз висловлює думку, що права не можуть бути «аккумуляовані, відповідно, права шести осіб не домінують над правами трьох, тому перші не мають права забирати власність других. Так само мільйон громадян не може забрати власність тисячі. Саме тому лібертаріанці засуджують дії уряду, коли той забирає нашу особистість і нашу власність чи погрожує нам штрафами або в'язницею за те, що ми живемо власним особистим життям, або за те, що ми беремо участь у добровільних відносинах, у тому числі укладаючи комерційні угоди з іншими людьми» [1, с. 84]. Тому з лібертаріанської позиції свобода є станом, коли право окремої людини на самоналежність і її право власності не порушуються.

Схожий підхід у лібертаріанців існує й до свободи совісті (аспектами якої є свобода слова та друку). Жодна особа (а також держава) не може заважати іншій особі висловлювати власні думки й, що важливо, нав'язувати іншим правильність власної думки. Особа, яка не бажає читати певної спрямованості книги, дивитися жорстокі фільми, не зобов'язані цього робити, однак у неї немає права заважати іншим діяти відповідно до їхнього вибору. Також право на самоналежність передбачає право самому вирішувати, яку їжу, напої чи ліки приймати, як лікуватися (якщо лікар згоден надати власні послуги). Подібні рішення Девід Боуз вважає «такими самими особистими справами людини, як і вибір релігії» [1, с. 89]. Людина може помилитися, однак право розпоряджатися власним життям передбачає, що втручання інших має обмежуватися виключно порадами разом із неприпустимістю жодного примусу. Водночас відповідні поради повинні лунати лише від недержавних джерел. Завданнями держави є захист прав і свобод, а не втручання в особисте життя.

Ще одне надважливе для лібертаріанців право, за Девідом Боузом, виявляється у свободі укладання договорів. Він наводить твердження британського юриста Генрі Самнера Мена, що цивілізація пройшла розвиток від станового суспільства до договірного, де відносини між людьми базуються на вільній згоді. Разом із тим, пише автор, лібертаріанство не визначається як синонім розпусти або хаосу, оскільки в лібертаріанському суспільстві люди пов'язані все ж багатьма правилами й обмеженнями. Лише фундаментальні правила не обираються добровільно – обов'язок поважати природні права інших, водночас більшу частину правил люди обирають абсолютно добровільно шляхом укладання договору [1, с. 90]. «У вільному суспільстві предметом договору може бути практично все: іпотека, шлюб, зайнятість, продаж, кооперативні угоди, страхування...» [1, с. 91].

Девід Боуз порушує в праці «Libertarian: primer» питання, що не є правами. Він указує, що американці стали впевненими, мовби будь-яка бажана річ – це право, й вони не відрізняють його від цінності. Автор зазначає, що певні особи бажать право не вдихати дим цигарок у ресторанах, коли інші прагнуть права не бути звільненими за паління, «тисячі лобістів ходять коридорами Конгресу, вимагаючи для власних клієнтів права на соціальну допомогу, оселю, освіту, страхування, субсидії фермерам, захист від імпорту тощо... У міру того, як суди й законодавці визнають усе більше й більше таких «прав», вимоги про наявність прав стають усе більш нахабними... Глуха людина подала позов до суду на Християнську молодіжну асоціацію за те, що ті відмовлялись видати їй сертифікат рятувальника на воді, оскільки, згідно з вимогами, ... рятувальник повинен бути в змозі чути вигуки тих, хто тоне. У Каліфорнії пара, що не знаходиться у шлюбі, вимагає права на оренду житла в жінки, яка стверджує, що їхні відносини ображають її релігійні погляди» [1, с. 100].

Девід Боуз ставить слушне запитання: що робити з такими «правами»? Ситуацію вирішить лібертаріанський підхід, якщо розглядати кожен вимогу через призму фундаментальних прав людини на життя, свободу та власність. «Фундаментальні права не можуть конфліктувати. Будь-яка вимога конфліктуєчих прав означає неправильне трактування фундаментальних прав. Прихильність основоположним принципам може вимагати від нас у певному випадку відмовити в правах позивачу, що викликає симпатію, а в іншому – визнати право людини на дію, яку більшість сприйматиме неприйнятною. Зрештою, що означає мати право, якщо ця категорія не передбачає права діяти неправильно. Визнання здатності людей нести відповідальність за свої дії – що є основною ознакою правоздатного суб'єкта – означає визнати право кожної людини «не нести відповідальність» за реалізацію цих прав за мінімальних умов, що вона не порушує права інших...

Приймаючи лібертаріанську точку зору на права особи, ми отримуємо стандарт, яким можна врегулювати всі конфліктуючі вимоги про наявність прав» [1, с. 101].

Величезний вплив на розвиток лібертаріанських ідей справила американський філософ і письменниця, авторка «Атлант розправив плечі» Айн Ренд. Її твердження про права людини містяться в багатьох працях, однак найбільш компактно і ґрунтовно викладені в есе «Man's Rights», котре було вперше опубліковано в 1966 році. Вона зазначала, що права людини є моральною категорією, яка забезпечує логічний перехід від принципів, що керують діями людини, до принципів, що визначають її відносини з іншими людьми, вони захищають особисту мораль у суспільному контексті, а особисті права – це засіб підкорення суспільства моральному закону. Айн Ренд указувала, що існує одне фундаментальне право (а всі інші є похідними або наслідками) – право людини на власне життя [3]. Право на життя означає право на «самопідтримку» та «самовідтворення», тобто вільно чинити дії, які вимагає природа раціонального буття для підтримки, продовження, реалізації власного життя. Як зазначає Айн Ренд, це і є «зміст права на життя, свободу та прагнення щастя» [3].

Права кожного індивіда в її концепції – це моральна санкція позитивних цінностей, тобто свободи діяти на основі власних суджень, а також добровільного й непримусового вибору задля досягнення власних цілей, водночас щодо інших людей права однієї особи не нав'язують іншим жодних зобов'язань, окрім негативних, тобто утриматись від порушення її прав. А. Ренд наводить такий аргумент: право на життя є джерелом усіх прав, а право власності – це єдина можливість їх реалізації. «Без права на власність неможливі будь-які інші права» [3]. Разом із тим право власності – це не право на предмет, а право на дії та наслідки того, що люди виготовили чи заробили. А. Ренд наголошує, що головним завданням держави, а також найвагомішим аргументом, чому вона має силу примусу, є захист прав і свобод людини й оберігання її від фізичного насилля.

А. Ренд у власному есе вказувала, коли в певних межах морандумах тощо вказуються права людей на відпочинок, оселю, їжу, одягу тощо, необхідно завжди додавати питання: «За рахунок кого?» Житло, їжа, робота або медичне забезпечення не виникають спонтанно в природі. Усі відповідні цінності виробляє людина. Тобто конкретні особи повинні будуть подібні послуги надавати, отже, якщо одні особи будуть користуватись результатами чужої праці, інші автоматично будуть позбавлені прав і «засуджені» на рабську працю. Тому жодна людина не має права нав'язувати іншій небажані обставини, безкоштовні обов'язки чи примусову залежність. «Право не передбачає, що матеріально його втілять у життя інші. Воно лише передбачає свободу самому таке право реалізувати» [3].

Право на свободу Айн Ренд убагає у праві висловлювати власні думки, водночас це не означає, що інші повинні надати особі аудиторію чи радіостанцію. Як і Д. Боуз, А. Ренд наголошує на тому, що в будь-якій справі, де беруть участь більше ніж одна особа, повинен діяти принцип добровільності. Такого права, як «право на роботу», взагалі, на її думку, не існує, в реальності лише є право на вільну професію, тобто право людини піти на роботу, якщо інша людина добровільно вирішила найняти останню. Як такого не існує й «права на житло», оскільки реалізовано може бути лише право побудувати або купити, орендувати будинок. Немає, на її думку, й права на «справедливу оплату праці» або «справедливу ціну», якщо ніхто не бажає платити чи наймати особу або купувати результати її діяльності. Також «не може бути «прав» в особливих груп населення – прав фермерів, робітників, бізнесменів, службовців, роботодавців... Є лише Права людини, якими наділений кожен індивід і всі люди як особистості» [3]. Підсумовуючи, Айн Ренд наголошує, що фактично

не існує «економічних прав», «колективних прав», «суспільних прав», водночас жодних прав, окрім особистих, насправді не існує.

«Анархія, держава та утопія» Роберта Нозіка вважається однією з найвитонченіших і визначних філософських праць, присвячених лібертаріанській теорії [4]. Розпочинається його праця, як зазначається в Стенфордській енциклопедії філософії, з яскравого і сміливого висловлення: «Особи мають права, й тому є речі, які жодна інша особа або група осіб не може зробити щодо неї (без порушення цих прав)» [5].

Роберт Нозік відстоює ідею «мінімальної держави», тобто такої держави, функції якої обмежені лише захистом прав людей (захист від насилля, грабінництва, шахрайства, забезпечення виконання договорів тощо. Якщо держава має ширші повноваження, вона порушує права людини на особисту свободу від примусу до певних дій, а мінімальна держава є справедливою. Роберт Нозік доходить таких висновків: «по-перше, держава не повинна використовувати силу примусу задля того, щоб змусити одних громадян допомагати іншим, й по-друге, держава не повинна забороняти будь-яку діяльність людей задля їхнього блага чи захисту» [6, с. 11].

Роберт Нозік вказував, що люди мають «права-вимоги» й «права-свободи». Права на свободи він убагає як відсутність певних зобов'язань. У вас є право «дряпати власний ніс стільки, скільки заманеться... Права-вимоги є моральною вимогою до інших діяти або не діяти певним чином. У вас є право вимагати від інших не втручатись у ваші справи... Ваша моральна свобода подряпати ваш ніс захищена вашою вимогою до інших не заважати це робити» [5].

Майкл Сендел, професор Гарвардського університету, у курсі «Правосуддя», що доступне в мережі Інтернет і яке переглянули десятки мільйонів користувачів, в одній із лекцій розглядає погляди лібертаріанства на права та свободи. Він зазначає, що в лібертаріанській теорії прав людина цінна сама по собі, її заборонено використовувати як інструмент для вирішення масштабних соціальних завдань. Кожна людина – це особистість, яка заслуговує на повагу. Узагалі, на його думку, в лібертаріанстві особистим правам приділяється величезна увага, сама назва відображає, що найбільш фундаментальним правом особи є право на свободу. Тому особа не може бути засобом досягнення суспільством певних завдань [7].

Право на свободу означає право самостійно обирати, як розпоряджатися власним життям за умови поваги до права інших діяти так само. Це, на думку Майкла Сендела, є базовим принципом цієї теорії. Сучасні держави діють виходячи з трьох несправедливих принципів: прийняття патерналістських законів, які захищають громадян від самих себе (наприклад, закон, що зобов'язує використовувати паски безпеки або надягати мотоциклістам шолом). Майкл Сандерс акцентує увагу: «Лібертаріанці скажуть, що може це й добре, що водій і пасажири будуть із пасками безпеки, однак вони мають самі вирішувати, використовувати їх чи ні, а держава та уряд не мають права примушувати людей робити це» [7]. Наступний несправедливий принцип полягає в тому, що закони не повинні регулювати й установлювати шаблони щодо питання моралі. Багато законів намагається скерувати моральний вигляд суспільства, і це є, на думку лібертаріанців, порушенням особистої свободи людини. Третій принцип полягає в примусовому перерозподілі податків між багатими та бідними, на думку лібертаріанців, це є виявом примусу. Держава у вигляді встановлення податків повинна виходити з принципу мінімальної участі (податки стягувати заради найнеобхідніших потреб, таких як збройні сили, поліція, судова система) [7].

Водночас Майкл Сендел у питаннях податків і перерозподілу матеріальних благ наводить твердження Роберта Нозіка, що повинні використовуватися два базові принципи: це справедливість привласнення прибутків (особа отримала законним справедливим шляхом капітал, завдяки якому отримує прибуток, чи не вкрала вона земельний наділ чи фабрику); другий принцип полягає в тому, що перерозподіл ресурсів повинен відбуватися на добровільній основі [7].

Висновки. Отже, фундаментальним правом лібертаріанської теорії є право на свободу, а точніше, право вільно розпоряджатися власним життям. Таке право водночас не має суперечити аналогічним правам інших членів суспільства. Лібертаріанці пропагують ідею мінімальної держави, тобто головним завданням держави є захист основних прав і свобод людини, а податки, що стягуються, повинні йти лише на найнеобхідніші потреби (національна безпека, поліція, суди тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Боуз Д. Либертарианство: История, принципы, политика / пер. с англ. под ред. А.В. Куряева. Челябинск: Социум, Cato institute, 2004. 392 с.
2. Boaz D. Key Concepts of Libertarianism. Cato institute, january 1, 1999. URL: <https://www.cato.org/publications/commentary/key-concepts-libertarianism>.
3. Man's rights. Capitalism: The Unknown Ideal / Ayn Rand, Nathaniel Branden, Alan Greenspan, Robert Hessen. Hawthorn, 1986. 420 p. URL: <https://campus.aynrand.org/works/1963/04/01/mans-rights/page1>.
4. Mack E. Nozick. Anarchy, State, and Utopia. Libertarian Review. December 1974. № 3. P. 1.
5. Robert Nozick's Political Philosophy. Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/nozick-political/#MorRigSidCon>.
6. Нозик Р. Анархия, государство и утопия / пер. с англ. Б. Пинскера; под ред. Ю. Кузнецова и А. Куряева. Москва: ИРИСЭН, 2008. 424 с.
7. Sandel M. Justice: What's The Right Thing To Do? Episode 05: «FREE TO CHOOSE». URL: <http://justiceharvard.org/lecture-5-free-to-choose/>.